

Vászolyi Erik: Ausztrália bennszülött nyelvei. L'Harmattan Kiadó, Kultúrák keresztútján sorozat 3. [Budapest] 2003. 193 lap, 3 térképvázlat, 2 arckép – illusztráció.

Egy rendkívüli mű kerül ezzel a kötettel az olvasó kezébe. Különleges egyrészt azért, mivel a téma maga szokatlan, messze áll a hazai nyelvészek eddigi kutatási területétől, másrészt azért, mivel a feldolgozás, a nyelvi anyag bemutatása és stílusa újszerű, meglepő, sőt olykor ámulatba ejtő. Különben a szerző pályafutása szintén rendhagyó, már amennyire a 20. századi magyar tudósok nem kis számának életútja is annak mondható.

Vászolyi Erik ebben az évben töltötte be hetvenedik életévét. Mint finnugor szakos kutató a zürjén nyelvvel és néppel foglalkozott a forradalom előtt, több publikációja jelent meg ebben a tárgykörben. A forradalomban való részvétele miatt bebörtönözték, kilenc hónapot töltött kemény

rabságban, utána alkalmi munkából tengődött, de néhány kollégánk segítségével tanári állást kapott 1959-ben.

1968-ban elhagyta Magyarországot, Angliában élt két évet, aztán Ausztráliában kötött ki 1970-ben. Ott a perthi főiskolán (ma már egyetem) működött mint kutató és oktató. Akkor kezdte el az ausztráliai bennszülöttek nyelvét kutatni és leírni, amelynek elismert szakértője lett. A Vászolyi név ottaniak előtti nehézségei miatt felvette a Vasse nevet, úgyhogy későbbi publikációiban már ezen a néven szerepel. Szerzőnk mögött tehát több mint három évtizednyi szaknyelvészeti múlt áll választott új hazájában. De nem feledte el az óhazát sem. Ennek ékes bizonyága a jelen kötet. Ezért vett részt A világ nyelvei című lexikon (főszerk. Fodor István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, utánnnyomás 2001) munkálataiban az ausztráliai nyelvekről írt cikkeivel. (Itt jegyzem meg, hogy annak a lexikonnak szócikkeiben szereplő eddig alig vagy egyáltalán le nem írt nyelvek magyaros alakban és helyesírással vannak feltüntetve, így a *w* betű magyaros *v* alakban, ellenben Vászolyi a saját kötetében megtartotta az angol *w*-vel jelölt és ejtett írásmódot.)

Az ausztráliai nyelvek leírása csak e népek társadalmának, kultúrájának bemutatásával együtt érthető. Erről több fejezet tárgyal (27–35, 159–70), de szó esik róluk a nyelvrendszer taglalásában is.

A szóban forgó nyelvek statisztikáját illetőleg a szerző – erős kételyei hangoztatásával – hivatkozik egy 1994. évi felmérésre, amely szerint 92 nyelvet beszél mintegy 32 000 ember, ebből 72 nyelvet 7500 fő ismer és jól-rosszul beszél, vagyis az illető nyelvek a kihálás szélére kerültek; 20 nyelvet egyenként 500-an használnak mindennap, ezenkívül van még egy tucatnyi nagyobb nyelv, aranda nyangumata, walpiri, tiwi stb., amelyeknek beszélői 1000–4000 között mozognak, tehát ezek a legéletképesebbek. Ennyien maradtak meg a földrész gyarmatosítás előtti 150–650 nyelve, nyelvjárása közül: számuk csak különböző feltevéseken alapul. Különbözik nyelv és nyelvjárás közt igen nehéz különbséget tenni a ma élő jórészt íratlan nyelvek között is. A hatvanas években bekövetkezett változások óta, amelyek a kontinens nemzetiségeire, köztük a bennszülöttekre kedvező hatású, 33 iskolában folyik angol–bennszülött nyelvű oktatás, amely 30 őshonos nyelvet érint. Ezenkívül vannak ezeken a nyelveken helyi rádió- és tévéadások bennszülött programokkal. Az etnikai eredetű őslakosok száma kb. 270 000, amelyekből látható a nyelvi és kulturális egybeolvadás tendenciája.

Az őslakosok részben a pusztaságokban, sivatagokban vándorló, gyűjtögető és vadászó nagycsaládokban és csoportjaikban élnek, másrészt bizonyos telepek, missziók környékén, harmadrészt (némileg) akkultúráltnak, a földrész óriási területén szétszórva, de gyakran szorosabb szomszédi kapcsolatban egymással, ami két- vagy háromnyelvűséggel jár. Egyébként ezek közt a nyelvek közt kevés a kimutathatóan rokon eredetű. Ennek részben az az oka, hogy a tabu szokása miatt változó-kony a szókincs, az alapszókincs is; például a halott nevét, ez általában köznévi eredetű, nem szabad kiejteni, tehát helyette más szót kezdenek használni. Ez a jelenség Pápua Új-Guinea és más földrészek természeti népei között szintén megvan. Egy ngányatyara nyelvközösség egyik tagja, akit *Ngajunyan*-néven hívtak, meghalt, ezután a *ngaju* 'én' névmás helyett a hasonlóság elkerülésére *nganku* alakot kezdtek használni, majd ez egy másik tabu miatt szintén tilalmassá vált, tehát azután *mi*, vö. angol *me*, lett a névmás alakja (35).

Meglepő viszont, hogy ezeknek a nyelveknek, nyelvjárásoknak a hangrendszerére néhány kivétellel majdnem azonos, a genetikus kapcsolatuktól függetlenül, hiszen ilyen alig mutatható ki. Általában csak három magánhangzót ismernek: *a*, *i*, *u*. Mássalhangzóik közül hiányoznak a részhangok, például: *s*, *sz*, *zs*, *c*, sőt a zár-rész hangok is, ámbar megvan a *ty* és a *gy* így írva vagy *tj*, *dj* kapcsolattal, és amint Vászolyi megállapította, a magyar megfelelőikkel lényegében azonos fonetikai jellegűek. Az ausztráliai nyelvészek e fonémák hangtani sajátosságait nem ismerték fel, és nem írták le megfelelően. Jellegzetes, hogy a zöngés és zöngétlen oppozíció hiányzik, felváltva is előfordulhatnak, vagy inkább csak az egyik, máskor csak a másik változat. Ezért van aztán az, hogy az eddigi szakirodalomban számos nyelvének több változata jelenik meg írásban, például a pintupi nyelv: *pintubi*, *bindubi*, *bintupi*, s persze angolosabban *beendoobee*, a karatyari nyelv: *karagyari*, *garagyari*, *garatyari* stb. (52). Ugyanilyen tarkaság olvasható a bennszülött nyelvek közsavainak

leírásában. A fentebb említett *w* hangalakja lényegében azonos az angol megfelelővel, de *f* párja nincs meg ezekben a nyelvekben. A szótagszerkezet nyílt, és kerüli a mássalhangzó-torlódást. Szerzőnket például a bennszülöttek *Takatari Ariki Patyali* néven illetik: dr. Erik Vászolyi.

Nyelvtani szerkezetük szintén eléggé hasonló egy nyelv kivételével: ez a tiwi északon, a Melville- és Bathurst-szigeteken, mintegy 1500 beszélővel, amely poliszintétikus rendszerű. A többi mind ragozó, mégpedig két válfajuk van: szuffixáló és prefixáló nyelvek. A prefixálók, genetikus viszonyaiktól függetlenül, egy tömböt alkotnak Észak-Ausztráliában, az előragokon kívül utóragokat is használnak, mindkettőt rag- és képzőként is. A szuffixáló nyelveknek előtoldalékaik nincsenek. Az ausztráliai nyelvekben kevés kivétellel a névszóknek egyes és többes számon kívül kettős (duális), sőt hármas (triális) alakjuk is van. A névmások megkülönböztetik az inkluzív és exkluzív jelentést: 'mi veled együtt' vagy 'mi nélküled'. Ez a kategória a névszókra és az igei alakokra is kiterjed, például a wunambal nyelvben: *ngalangyin* 'idevalósi, helybeli vagyok' – *ngaralangyin* 'mi mind idevalósi, helybeli emberek vagyunk' – *nyaralangyin* 'mi mind idevalósiak, helybeliek vagyunk kivéve téged' (96).

Gyakori a névszók reduplikációja, például a wunambalban (északnyugaton, Kimberely vidékén kb. 300 beszélővel): *bijanda* 'gyerek' – *bijajanda* 'gyerekek'. Számos afrikai, pápua, amerikai indián stb. nyelvhez hasonlóan gyakori az „elidegeníthetetlen” és „elidegenített” tulajdon megkülönböztetése a birtokviszonyban (A világ nyelvei című lexikonban „állandó” és „változó” birtokviszony néven szerepel). Elvben a testrészek, a rokonsági viszonyok stb. kifejezései az előbbi kategóriába tartoznak, akárcsak a személyi tulajdon tárgyai, de nyelvenként és szavanként mégis gyakran különböző osztályba; birtokos személyraggal ellátva fejezik ki őket, ezért az elnevezés csak olyan tartalmatlan, mint a nyelvtani nemé az indogermán és más nyelvekben; vö. német *der Mond* – francia *la lune*, német *die Nase* – *das Auge* – *der Mund*. A szintaxisban az alanyi mondatok mellett gyakori az ergatív szerkezet, amely külön ragokkal járul az illető névszóhoz, a mondat alanyához, például pityantatyara (Közép-Ausztrália, Alice Springs és más települések környékén néhány száz beszélővel): *wati nyinanyi* 'az ember üldögél' – *minyma ma-pityangu* 'az asszony elment', de *watingku minyma pungu* 'az ember megverte az asszonyt' – *minymangku wati pungu* 'az asszony megverte az embert' (97).

E nyelvek számnevei igen szegények, rendszerint csak háromig számolnak, de némely nyelvben hatig, például a mangalában (a Nagy-homoksivatag északi részében mintegy 250 beszélővel). Az igerendszerben általában van három igeidő, felszólító mód és feltételes mód, azonkívül számos igeképző alakít különféle jelentésárnyalatokat, amelyek az európai nyelvekben ismeretlenek, például a wunambalban: *balya-nguma* 'mozog, halad' – *balya-bungamiramira* 'megközelít, becserkész' – *balya-bungamindaminda* 'megszöktet, elszöktet' – *balya-bunganbun* 'ellenőriz, megvizsgál' (153).

A szókincs tekintetében – nem beszélve a már említett taburól – azzal a jelenséggel találkozunk, amely más földrészek természeti népeinek nyelvében megnyilvánul: az általános fogalmak neveinek hiánya, ezzel szemben az egyes dolgok (állatok, növények, a környezet stb.) fajtáinak és alfajainak részletekbe menő elnevezése. Amit kengurunak nevezünk, az nem létezik ezekben a nyelvekben, valószínűleg téves lejegyzés következménye az első „felfedező” részéről, ellenben külön neve van a hím és a nőstény állatnak, kicsinyeiknek az erszényben és azon kívül; a pityantatyara nyelvben a kenguruk fajtáira alkalmazzák a *malu*, *kanyala*, *kulpirpa*, *waru* és más neveket (164). A lyuk, gödör, mélyedés stb. fogalmaira a pintupi nyelvben (Északon a Mackay-tó és a Tanami-pusztaság között mintegy 1000 beszélővel) a következő kifejezéseket találjuk (165–6):

<i>ngarti</i>	'lyuk a földben vagy anyagban, tárgyban'
<i>jarla</i>	'lyuk egy tárgyban, de nem a talajban'
<i>kunawirtinpa</i>	'lyuk, bemélyedés a dárdanyél végében,'
<i>muluwirtinpa</i>	'lyuk, amelybe beleillik a dárdavető kiálló tuskéje'
<i>mutara</i>	'lyuk, amelybe beleillik a dárdavető kiálló tuskéje'

<i>pirti</i>	'lyuk, gödör a földben'
<i>kartalpa</i>	'apró lyuk a földben'
<i>jukpilpa</i>	'lyuk hangyabollyal'
<i>pulpa</i>	'lyuk nyúlüreg nyílásával'
<i>waraji</i>	'nyúlüreg'
<i>nyarrkalpa</i>	'más apró állat ürege'
<i>tyúrlpa</i>	'különféle gyíkok üregének bejárata'
<i>makarnpa</i>	'különféle gyíkok üregének bejárata'
<i>katarta</i>	'téli álom után elhagyott gyíküreg'
<i>kurrumpari</i>	'földalatti nyúlüreghálózat'
<i>tyurnti, pirnki</i>	'kiugró szikla alatti odú vagy barlang'

(Az *rt*, *lt* kapcsolatok retroflex mássalhangzót jelölnek.)

Az angol nyelvű lakossággal való érintkezésben ezekbe a nyelvekbe számos jövevényszó jutott megfelelő fonetikai adaptációval, például *kapuman* vagy *gabumun* 'kormány, hatóság' < angol *government*; *bigyinity* 'dolog, ügy' < *business*; *ambag* 'széltoló, csirkefogó'; *mityityi* '(nem bennszülött) asszony' < Mrs. stb. Érdekes azonban, hogy az életképesebb nyelvekben képeznek spon-tán szavakat új fogalmakra, például *ngawa* 'víz' lett a neve a sör és más ital elnevezésére a wunambalban (168), a *jirgal* 'zsinór, kötél, öv (emberi hajból, állati szőrből)' a bilincs és lánc nevére, amellyel elfogták, elvezették őket, ebből *jirgalngari* a csendőr neve lett, vagyis a láncos, bilincses ember; a repülőgépet a *kantyal* 'vércse' szóval illetik.

A bennszülöttek az őshonos nyelveken kívül – ha egyáltalán még beszélik őket – jellegzetesen váltanak át az angolra, amelynek megvannak a maga jellegzetességei, neve Aboriginal English.

Harmadik nyelvük viszont talán a legfontosabb, a legfejldőképesebb, a kriol, vagyis kreol a pidzsin eredetű beszédükből teljes értékű nyelv, körülbelül 30 000 bennszülött anyanyelve a kontinens északi részében, Kimberly vidékén az Arnhem-földön át a Torres-szoros szigetvilágáig. A kriol az őshonos bennszülötteknek az angol uraikkal, a bevándorolt melanéziai, maláj, Fülöp-szigeteki és más ültetvényes és egyéb munkásokkal való érintkezéséből keletkezett. A szókincs jórészt angol eredetű, a nyelvrendszer leegyszerűsített, a hangrendszer főként ausztráliai jellegű. Ez a kreolizálódott kriol az 1980-as évek óta írásbeliséget kapott, lefordították rá a Bibliát, számos egyéb írások jelennek meg rajta, az iskolában tanítják, rádió- és tévéadások folynak rajta; beszélők ragaszkodnak a nyelvükhöz.

Vászolyi részletesen tárgyalja ezeknek a népeknek és nyelvüknek, azaz a kutatásuknak történetét. Lesújtó képet ad (155–9) az őslakókat ért évszázados elnyomásból, megvetésből, értetlenségéből eredő tudatlanságról, félreértésekről, ami egészen az utolsó évtizedekig tartott. Ennek következménye, hogy ezeknek a nyelveknek a leírása hiányos és hibákkal teli. Kevés a tudományosan elfogadható leírás, mint például Arthur Capell kötetei, valamint T. G. H. Strehlow lelkésznek aranda nyelvű művei; ő köztük született, és ezt a nyelvet anyanyelvi szinten ismerte. Viszont jellemző Howard Coat és Lynette F. Oates ngarinyin nyelvű szótára és nyelvtana (1970, 1974), amelyeknek nyelvtani adatait a lelkes, de kórházi szolga foglalkozású Coat gyűjtötte össze (158). De még a legképzettebb nyelvészek is talánnyal állnak szemben az agglutináló nyelvrendszerrel, a *ty*, *gy* hangok akusztikai jellegével, minthogy ők anyanyelvükön kívül legfeljebb egy-két indogermán nyelvet ismernek. Ezért nyelvi leírásaikban nem egy félreértés akad.

A könyv 48. lapján egy már akkulturáltnak látszó bennszülött arcképe látható, aki szerzőnknek így nyilatkozik:

„Mesélek neked arról, hogy éltünk mi wunambalok hajdanában szabadon és gondtalanul. Hogy ma hogy élünk itt, azt magad is látod”.

Vászolyi Erik köszönetet érdemel, hogy a maga módján megadta az őslakosoknak a kellő tiszteletet. Remélhetőleg kötete eljut majd hozzájuk angol fordításban, és a Magyarország és Auszt-

rália közti 12 000 kilométeres távolságon át egy vékony kulturális szál összeköt minket az őslakosokkal. Elismerést érdemel a szerző, hogy könyvével tágabbra nyitotta a hazai tudományosság ismereteit erre a távoli földrészre.

A tanulmány műszavairól a szerkesztő Terts Iván magyarázó jegyzéket állított össze (181–93).

Fodor István